

AGÂH SIRRI LEVEND'İN EDEBİYAT TARİHÇİLİĞİNDE TEORİ VE UYGULAMA

Theory and Practice in Ağâh Sırrı Levend's Literary History Writing

Теория и Практика в Литературоведческой Истории Агах Сырры Левенда

İsmail Alper KUMSAR*

Gazi Türkiyat, Bahar 2013/12: 91-110

Özet: Ağâh Sırrı Levend Türk edebiyatı tarihi konusunda önemli bir isimdir. Biz bu çalışmamızda Ağâh Sırrı Levend'in edebiyat tarihçiliği konusundaki teorik görüşlerini ve uygulamalarını incelemeye gayret ettik. Çalışmamızın giriş bölümünde Ağâh Sırrı Levend'e kadar yapılmış edebiyat tarihi çalışmalarını kısaca özetledik. Birinci bölümde Levend'in edebiyat tarihçiliğiyle ilgili teorik görüşlerini ele aldık. İkinci bölümde bu teorik görüşlerini eserlerine ne kadar yansıttığını/yansıtabildiğini tartıştık. Bu bölümde sadece edebiyat tarihi kitaplarını değil, eleştiri yazılarını ve dil üstüne yazdıklarını da değerlendirdik.

Anahtar kelimeler: Ağâh Sırrı, Edebiyat Tarihi, Teori, Uygulama

Abstract: Ağâh Sırrı Levend is an important figure in writing Turkish literary history. This article aims to analyze his theoretical views and evaluate his practices about literary history. In the introduction part the works on literary history before Ağâh Sırrı are presented briefly. In the first part his theoretical views on literary history writing are discussed. In the second part it is discussed that how successful he is in reflecting these theoretical views to his works. To achieve a holistic evaluation not only his books on literary history but also his critics and articles about language are taken into consideration.

Key words: Ağâh Sırrı, literary history, theory, practice

Аннотация: Агах Сырры Левенд один из самых важных имён в истории Турецкого литературоведчества. Мы постарались передать теоритические мышления и практические навыки Агах Сырры Левенда в области истории литературоведчества. В вступлении дано краткое содержание литературоведческой истории написанных до Агах Сырры Левенда. В первом разделе рассматриваются теоритические мышления Левенда. Во второй части разбираются произведения Левенда для выявления перехода мыслей в практику. В этой части мы рассмотрели не только книги истории литературы писателя, но и его работы связанные с критикой и лингвистикой.

Ключевые слова: Агах Сырры Левенд, история литературы, практика

Giriş

Ağâh Sırrı Levend'e Kadar Yapılmış Edebiyat Tarihi Çalışmalarına Toplu Bir Bakış

Bir milletin ilk edebî ürünlerinden başlanarak yaşanan döneme kadar ortaya konan bütün edebî birikimi sistemli bir çalışma ile tanımayı ve tanıtmayı hedefleyen çalışma alanına “edebiyat tarihi” denmektedir. Edebiyatımızda 15. yüzyıldan

* Okt., Düzce Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, kumsaralper@gmail.com

itibaren yazılmaya başlanan tezkireler bizdeki edebiyat tarihi çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. 19. yüzyıla kadar yaklaşık kırk tanesine ulaşabildiğimiz şüara tezkireleri, şairlerin hayatlarını, eserlerini, kişiliklerini ele alan birer şairler ve yazarlar sözlüğü niteliği taşımaktadır.

Tezkireler, bugünkü edebiyat tarihlerinin temellerini oluşturmakla birlikte bilimsel disiplin bakımından modern edebiyat tarihi çalışmalarından oldukça farklıdır. Bu farklılıkların başlıcaları şunlardır: tezkireler, sanat yapma amacını ön planda tutmaktadırlar, ilmî anlamda bir dönem anlayışını yansıtmamaktadırlar, biyografi ve antoloji kitaplarının özelliklerine daha yakındırlar, sübjektif yargılar ve kişisel izlenimler oldukça geniş bir yer tutmaktadır, şiir dışındaki türlere neredeyse hiç yer verilmemiştir. (Ayrıntılı bilgi için: İsen vd. 2002, Levend 1998: 251-352, Çetin 1998: 1-26)

Tezkire çalışmaları, Tanzimat döneminden itibaren tadrîcî bir şekilde daha bilimsel bir zemine kaymıştır. Bu konudaki ilk çalışma, Fatin Tezkiresi'nin (Hatimetü'l Eş'ar) Şinasi tarafından içerik ve zihniyet bakımından ıslah edilme çabasıdır. Ancak bu çalışmanın bugün elimizde 52 sayfalık bir kısmı bulunmaktadır. (Akün 1961: 67-68, Akün 1964: 227-336) Başlı başına bir edebiyat tarihi olmamakla birlikte Ziya Paşa'nın Harâbât'ı Recâizâde M. Ekrem'in "Kudemâdan Birkaç Şâir" adlı çalışması, Muallim Naci'nin "Osmanlı Şairleri ve Esâmi" isimli eseri, Faik Reşat'ın "Eslaf" isimli araştırması, Ebuzziya Tevfik'in "Numûne-i Edebiyat-ı Osmâniyye"si de "Edebiyat Tarihi" ismini taşıyan ilk eserimiz Abdülhalim Memduh'un çalışmasına kadarki önemli eserlerdir. Bahsi geçen bu eserler, klasik tezkire geleneğinden uzaklaşarak daha sistemli ve derinlikli ilmî bir zemin arayışını sürdürmüşlerdir.

Edebiyat tarihi ismini taşıyan ilk eserimiz olan Abdülhalim Memduh'un "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye" isimli eserinden sonra, edebiyat tarihi çalışmaları daha bilimsel bir görünüm kazanmış, çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden Âgâh Sırrı Levend'in son yazdığı edebiyat tarihi çalışmasına gelinceye kadar 36 tane edebiyat tarihi çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalarda kronolojik tasnif anlayışı benimsenmiş, edebiyat tarihimiz birtakım ölçütler göz önünde tutularak dönemlere ayrılmış, eleştirilerdeki sübjektivizm belirgin oranda azalmış, şiir türü dışındaki türler daha yoğun biçimde incelenmeye başlanmıştır.

1. BÖLÜM

Agâh Sırrı Levend'in Edebiyat Tarihçiliğiyle İlgili Görüşleri

Edebiyat tarihi yazan hemen her araştırmacı eserini yazmadan önce bir vesile ile edebiyat tarihçiliğinde benimsediği metotları ifade etmiştir. Edebiyat tarihçisi, benimsediği metotları derli toplu biçimde ifade etmemişse bile edebiyatın çeşitli

dönemleri ve şahsiyetleri hakkında birtakım yazılar yazmıştır. Bir araştırmacının edebiyat tarihçiliğinde benimsediği metodu anlamak açısından bahsi geçen her iki malzeme de önemli veriler sunar. Zira edebiyat tarihi yazılmadan önce yapılan her türlü çalışma adeta asıl metne -ki bu edebiyat tarihidir- bir hazırlık gibi düşünülebilir.

Agâh Sırrı'nın edebiyat tarihiyle ilgili yazıp söylediklerini belli başlıklar halinde sınıflandırmak meselenin daha etraflıca anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. Agâh Sırrı'nın edebiyat tarihiyle ilgili olarak yazdıklarında öne çıkan temel meseleler şunlardır: 1. Medeniyet tarihi edebiyat tarihi ilişkisi. 2. Edebiyat tarihine malzeme olabilecek metinlerle ilgili kanaatler. 3. Sanatçıyla ilgili düşünceler. 4. Edebiyat tarihine yardımcı bilimler. 5. Edebiyat tarihinde yöntem. 6. Türk edebiyatı tarihinin başlangıcı. 7. Türk edebiyatının devirlere ayrılmasıyla ilgili sorunlar ve teklifler. 8. Edebiyat sahasında ortaya çıkan yeni zevk ve anlayışlar. 9. Ulusal edebiyatın sınırları. 10. Mukayeseli edebiyat. 11. Sosyolojinin imkânları. 12. Psikolojinin imkânları.

Medeniyet Tarihi Edebiyat Tarihi İlişkisi: Medeniyet tarihi ile edebiyat tarihi arasında güçlü ilişkiler olduğu yönündeki görüşler Fransız edebiyat tarihçisi Gustave Lanson tarafından "Edebiyat tarihi medeniyet tarihinin bir kısmıdır." (Lanson 1937: 5) cümlesi ile veciz biçimde ifade edilmiş, daha sonra bu görüş Köprülü tarafından da benimsenmiştir (Köprülü 2004: 40). Nihayet Agâh Sırrı'da da bu görüşün kabul edildiğine şahit olmaktayız. Sözün ilk sahibi medeniyet ve edebiyat tarihi ilişkisini şöyle izah eder:

"Fransız edebiyatı millî hayatın görünüşüdür. Uzun ve zengin inkişafı esnasında Fransız edebiyatı siyâsî ve ictimâî vakıalara kadar nüfûz eden veya müesseselerde teressüp eyleyen hissiyat ve efkârın bütün cereyanını kaydetmekle kalmamış fazla olarak kuvveden fiile çıkamamış olup ıztırabat veya tahayyülattan müteşekkil bulunan dahili ve gizli hayatı da zapt etmiştir. Bizim yüksek vazifemiz karileri Montaigne'nin bir sayfasında Corneille'nin bir piyesinde hatta Voltaire'nin bir sonesinde -Avrupâî veya Fransız olsun- beşeri harsın birtakım anlarını müşahede etmeye sevk etmektir. Bütün tarih gibi tarih-i edebiyatta umûmî vakıalara bitişmeye, temsîlî bir mâhiyette olan vakıaları diğerlerinden ayırmaya, umûmî ve temsîlî vakıaların teselsülünü kaydetmeye gayret eder." (Lanson 1937: 5-6)

Bu cümlelerden anlaşıldığına göre, "Edebiyat tarihi medeniyet tarihinin bir kısmıdır." sözüyle edebiyat tarihçisinin vazifesi de medeniyet tarihini oluşturan edebî metinlerden hareketle okuyucuya insanî birikimin belli anlarını hissettirmeye çalışmak kastedilmektedir. Bunun için edebiyat tarihçisinin edebiyat dışında meydana gelmiş birtakım olayları birleştirmesi, diğer bir tabirle bu vakılardan yararlanması gerekmektedir. Şimdi de Agâh Sırrı'nın bu düşüncüyü nasıl ifade ettiğine bir bakalım:

"Edebi eserler, bütün düşünce ve sanat ürünleri gibi toplumun hayatıyla ilgili olduğu ve ulusal kültürün izlerini taşıdığı için hem sanat eseri hem de yazıldıkları zamanı

canlandırılan birer belge olarak ele alınır. Yaratıcılar da yaşadıkları çağın koşulları ve yetiştikleri çevrenin özellikleri göz önünde tutularak incelenir. Böylece o ulusun devirden devire uğradığı değişme ve gelişmeler izlenerek manevi varlığı belirtilmiş olur.” (Levend 1998: 3)

Agâh Sırrı'nın bu sözleri bir edebiyat tarihinden beklediklerini de açığa vurması bakımından oldukça önemlidir. Agâh Sırrı, bu cümlelerde ifade ettiği “manevi varlık” ifadesine oldukça geniş bir anlam yükler. Edebiyat tarihinin bütünüyle bir kültür tarihi olmadığı gerçeğine vurgu yapmakla birlikte din, felsefe, ahlak ve sanat tarihini kucaklayacak genişlikte olduğunu ifade eder. Gittikçe zenginleşen kültür dünyasında edebiyatın ufkunun da büyük oranda genişlediğini, buna bağlı olarak edebiyat tarihçisinin görevinin de ağırlaştığını ifade eder. Bu düşünceler doğal olarak, edebiyat tarihçisinin tek görevinin bir edebi eseri unutulmaktan kurtarmak ya da geçmişin sanat algısını ortaya çıkarmak olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Edebiyat Tarihine Malzeme Olabilecek Metinlerle İlgili Kanaatler: Edebiyat tarihi yazma düşüncesinde olan hemen herkes böyle bir çalışmanın temel malzemesinin edebi eserler olması gerektiği kanaatine sahiptir. Çünkü bu disiplinin temelini oluşturan malzeme edebi eserdir. Edebi eserle ilgili araştırmacının kafasında temel birtakım ölçüler belirmemişse yaptığı araştırmalarda isabetli sonuçlara varabilmesi de mümkün gözükmemektedir. Agâh Sırrı da bu gerçeği gözden irak tutmamakla birlikte edebi eser tabirinin edebiyat tarihi çerçevesinde daha geniş bir anlamda kabul edilmesi gerektiğini savunur. Düşünce ve sanat hayatında iz bırakmış başlıca eserler üzerinde durarak çağın kültür durumunu bunlar üzerinden açıklamak gerektiğini ifade eder:

“Edebi eser deyince, uyandırdığı estetik duygularla okuyunları hoşlandıran, ruha ve zekâyâ seslenen sanat eseri anlaşılır. Gerçekte öğretim amacıyla yazılmamış olması ve sanat kaygısı taşınması, edebi eserin başlıca niteliğidir. Bununla birlikte edebi eser deyimini, edebiyat tarihi çerçevesi içinde daha geniş anlamda kabul etmek gerekir. Bir divan, bir hamse, bir münşeat mecmuası gibi bir tezkire, bir tarih, hatta bir tasavvuf ve bir kimya kitabı da edebiyat tarihçisinin çalışma kadrosu içine girer. Çünkü bunların bir bölümü sanat kaygısıyla kaleme alınmıştır yazıldıkları zamanın düşüncelerini ve duygularını olduğu gibi yansıtır. Öğretim amacıyla yazılmış olanlar da belirli konular üzerinde çağının inancını ve anlayışını belirtir.” (Levend 1998: 3-4)

Bu düşünceler, esasında Levend'in medeniyet tarihi ve edebiyat tarihi arasındaki ilişki konusunda söylediklerine paraleldir. Edebiyat tarihi medeniyet tarihinin bir parçası olarak görülüyorsa medeniyet tarihini oluşturan eserlerin -en azından bir kısmının- edebiyat tarihine kaynaklık etmesi de oldukça normaldir. Bu konuda sınırsız bir serbestlik getirmek edebiyat tarihi yazma meselesini içinden çıkılmaz bir hale getirebilir. Levend, bu durumun farkında olarak yazının devamında “düşünce ve sanat hayatında iz bırakmış başlıca eserler” diyerek bir sınırlandırma yoluna gitmektedir. Bu ifade, bize Lanson'un şaheser sınırlamasını hatırlatmaktadır:

"Araştırmalarımızın mihverini şaheserler teşkil ediyor; tabiri diğerle, her şaheser bizim için bir araştırma merkezidir." (Lanson 1937: 5)

Sanatçıyla ilgili Düşünceler: Edebiyat tarihi çalışmalarının bir yönü edebi esere bakarken bir diğer yönü bu edebî eseri ortaya koyan sanatçıya bakar. Araştırmacı bir noktada eseri anlamaya çalışırken diğer bir noktada sanatçıyı anlamaya çalışır. Bu ise zorunlu olarak biyografi çalışmasını gerektirir. Bu anlamda sanatçının biyografisinin edebiyat tarihi içinde ne dereceye kadar yer bulması gerektiği konusu, ilk edebiyat tarihi çalışmalarından itibaren tartışılmıştır. Levent, edebiyat tarihi çalışmalarında yazarın hayatına ilişkin bilgilerin ihmal edilmemesi gerektiği düşüncesini savunur.

"Edebi eser bizi ister istemez yazarlarını tanıtmaya, bunun için de araştırmalar yapmaya götürecektir. Edebiyat tarihi çalışmalarının ağırlık merkezi de bu araştırmalardır. Hiçbir yazarı, yalnız eserlerini okumakla anlayamayız. Her yazar kendi çağının adamıdır. Doğup büyüdüğü ailenin, yetiştiği çevrenin, ilişki kurduğu kimselerin, onun kişiliği üzerinde büyük etkisi vardır. Ayrıca yazarın fiziki yapısını, karakterini, öğrenimini, mesleğini, ideolojisini, yaşayışını da göz önünde bulundurmamak gerekir. Bunun içindir ki yazarları, kişiliklerini meydana getiren bu etkenleri araştırarak, eserlerini sırasıyla inceleyip onları hangi koşullar ve ne gibi duygular içinde yazdığını anlamaya çalışarak, geçirdiği ruh bunalımlarıyla düşünce ve sanat eğilimlerini izleyerek tanımak ve böylece tanıtmak gerekir." (Levend 1998: 4)

Bu sözler, biyografi çalışması konusunda oldukça ayrıntılı teklifler sunmaktadır. Tabii bu, Levend'in edebiyat tarihi çalışmalarının mihverine sanatçıyı koyduğu anlamına gelmez. Sanatçıya çok fazla önem vermekle birlikte temelde edebi metnin önemli olduğunu sıklıkla vurgular. Hatta kimi zaman "Kişiler mi yoksa edebi eserler mi eksen yapılacaktır?" diye kendi kendine sorup cevabı da hemen ardından kendisi verir: "Kişileri sıralamak, güdülen amacı sağlamaya yetmeyecektir. Tutulacak yol, eserleri türlere ayırdıktan sonra, kişileri bu türlerin gelişimi içinde inceleyerek, her birinin bu gelişmedeki rolünü belirtmek, böylece edebî türlerin izlediği yolu göstermektir." (Levend 1998: 27) Birden fazla türde eser vermiş sanatçılar için Levend, sanatçının üstün olduğu alanın ön plana çıkarılması gerektiğini vurgular.

Edebiyat Tarihine Yardımcı Bilimler: Hemen her bilim ilgilendiği konu, temel malzemesi, konusuna yaklaşımı bakımından bilim tarihi içindeki en az bir bilimle doğrudan ilişki içindedir. Bilim tarihi birbirinin içinden çıkmış, bilinen tabirle söyleyecek olursak bir nokta iken çoğalmış bilgi alanları ve bilim dalları ile doludur. Fizik ve kimya ya da astronomi ve matematik arasındaki ilişki doğal olarak zaman zaman benzeşen birbirinden yardım alan çalışma metotlarını ortaya çıkarmıştır. Sosyal bilimlerde de bu tip bir metot ve malzeme benzerliğinin/birlikteliğinin olduğu, bilinen ve kabul edilen bir gerçektir. Bu bakımdan edebiyat tarihine yardımcı bilimlerin olması da kaçınılmazdır. Agâh Sırrı, tarih bilimini edebiyat tarihinin temeli sayar. Ve tarih olmadan edebiyat tarihinden söz edilemeyeceğini "temel olmadan çatı kurulamaz" sözüyle mecazlı bir biçimde ifade eder. Biyografya ve bibliyografyayı, edebiyat tarihine vesika vermeleri yönüyle önemser. Filoloji,

toplumbilim, ruhbilim ve estetik gibi bilimleri yol gösterici olarak görür. Tıp, kimya fizik gibi fen bilimlerini ise elde ettikleri sonuçlar bakımından edebiyat tarihine yardımcı olarak görür. Bu bilimlerin vardığı sonuçların edebiyat tarihçisini ikinci plandaki işlerle uğraşmaktan kurtaracağını ifade eder. Agâh Sırrı edebiyat tarihine yardımcı bilimleri sıraladıktan sonra bu bilimlerle ilgili bilgiler de verir. Özellikle biyografya, bibliyografya ve filolojinin edebiyat tarihiyle ilgisine dikkat çeker.

Edebiyat Tarihinde Yöntem: Agâh Sırrı, edebiyat tarihçiliğinde benimsediği yöntemi “tarihsel eleştiri” olarak ifade eder. Tarihsel eleştirinin belgelere dayanan, objektif bir metot olduğunu söyler. Ancak buradaki objektivizmi “elden geldiği kadar” sözüyle sınırlar. Bunun sebebini de edebi eser karşısında mutlak tarafsızlığın mümkün olmadığı düşüncesine dayandırır. Mümkün olduğu kadar objektif kalabilmek için bol örnek üzerinde çalışmak, kendi zevk ve ölçülerini gerçek bir ölçü olarak kabul etmemek, daha önce verilmiş hükümlere kayıtsız şartsız bağlanmamak, aceleci olmamak gibi birtakım önerilerde de bulunur. Bu başlık altında tartışılan ve ulaşılan sonuçlar büyük oranda Lanson’u hatırlatmaktadır. Hatta bu konuda söylenenlerin üslup bakımından bile Lanson’u hatırlattığını söylemek mümkündür. Aradaki en büyük fark ise Levend’in örneklerinin Türk edebiyatından Lanson’un örneklerinin ise Fransız edebiyatından olmasıdır.

Levend, kendisi de Lanson’dan gelen etkiyi inkâr etmez. Fevziye Abdullah Tansel’in eserin giriş kısmının Fuat Köprülü’den kelimelerin yerleri değiştirilerek yapılmış bir intihal olduğu yönündeki eleştirisine karşı verdiği cevapta bunu açık açık söyler: “*Hâlbuki eserimin medhal kısmı Lanson’un Historie Littéraire adlı makalesi esas tutularak yazılmıştır. Merak edenler her üç yazıyı karşılaştırabilirler. Anlaşıyor ki münekkid, Lanson’un bu meşhur makalesinden haberdar değildir.*” (Levend 1940: 103) Agâh Sırrı, bu bölümdeki tezini yine Lanson’un daha evvel ifade ettiği düşünceler ekseninde tartışarak devam ettirir. Lanson’un makalesinde üzerinde önemle durduğu tarihçi ile edebiyat tarihçisi arasındaki duygu farkından uzun uzun söz eder. Tarihçi, kişisel olanla değil umûmî olanla ilgilenirken edebiyat tarihçisinin daima kişisel olanı bulmaya çalışması gerektiğinden söz eder. Tarihçilerin ellerindeki materyallere doğru olup olmadıklarına göre değer verdiklerini oysa edebî metinler kendilerini olduğu gibi ortaya koydukları için edebiyat tarihçilerinin bu metinleri doğru olup olmadıkları bakılmaksızın ele aldıklarını ifade eder.

Türk Edebiyatı Tarihinin Başlangıcı: Fuat Köprülü ve Şahabettin Süleyman’ın ortaklaşa yazdıkları “Yeni Osmanlı Edebiyat-ı Tarihi” (Köprülü, Süleyman 1332) isimli kitaba gelinceye kadar Türk edebiyatı, Osmanlı devri edebiyatı ile başlatılmıştır. İslamiyet öncesi Türk edebiyatı genel olarak birkaç cümle ile geçilmiştir. Bahsi geçen kitabın “Türk Edebiyat-ı Kadîmesi” isimli bölümünde ise İslamiyet Öncesi Türk edebiyatı iki dönem halinde tanıtılmıştır. Agâh Sırrı, Türk edebiyatı tarihinin başlangıcı olarak Orta Asya’yı gördüğünü şu sözlerle ifade eder:

"Türk tarihi Türklerin yeryüzünde görüldüğü, Türk edebiyatı tarihi de Türkçe ilk yazının yazıldığı tarihten başlar." (Levend 1998: 17)

Türk Edebiyatının Devirlere Ayrılması: İlmî çalışmalar, büyük oranda tasnif üzerine kurulu. Sınıflandırma sistemi olmadan yapılacak ilmî çalışmalar, bir yönüyle eksik kalmaya mahkûmdur. Aristo'yla birlikte başlayan bu sınıflandırma çalışmaları, hemen her bilimde geçerli bir metot olarak yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. Tasnifin temel vazifesi algılamayı ve anlamayı kolaylaştırmaktır. Türk edebiyatında bugün de büyük oranda geçerli olan sınıflandırma sistemini, daha önce bahsi geçen Köprülü ve Şahabeddin Süleyman'ın ortak çalışması "Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı" adlı esere dayandırmak mümkündür. İslamiyet'ten Önce-İslâmî Dönem-Batı Tesiri Altında Gelişen Dönem diye kabaca yaptığımız bu ayırım farklı isimler altında bu kitapta karşımıza çıkar.

Agâh Sırrı, tasnifin mutlak surette yapılması gerektiği inancındadır ve bu tasnif için tarihi büyük olayları kabul etmekten daha doğru bir yol gözümediğini ifade eder. Bu büyük tarihsel olayları ise kendisi şu şekilde ifade eder: *"Türk tarihinde esaslı iki dönüm noktası vardır. Bunlar, Türk tarihinin akışını değiştirmiş ve yeni devirlerin başlangıcı olmuştur. Bu dönüm noktalarından biri İslam dininin kabulü, öteki de Batıya dönüş hareketidir."* (Levend 1998: 25) Bu inanın tabii bir sonucu olarak Agâh Sırrı da kendinden öncekiler gibi Türk edebiyatını üç ana döneme ayırmak gerektiği inancındadır. Daha sonra bu ana devirleri kendi içinde tasnif etmek gerektiğini söyler. İslamiyet öncesi için bir alt sınıflandırma öngörmez. Çünkü bu dönemin henüz tam olarak işlenmediğine inanmaktadır. İkinci devir yani İslâmî Dönem Türk edebiyatı için -kendisi bu döneme Ümmet Çağı Türk Edebiyatı demektedir- yüzyıllara göre bir tasnifin ihtiyacı karşılayacağı inancındadır. "Gelişme, olgunluk, durgunluk ve çöküntü" diye tabir ettiği dört ayrı dönemden söz eder. Ümmet çağı için böyle bir alt tasnif yaparken bu dönemler arasında modern dönemdeki gibi esaslı ayrılıklar olmadığını vurgular. Son devir Türk edebiyatı içinse klasik olarak yapıldığı gibi Tanzimat, Servet-i Fünûn, Fecr-i Âti, Millî Edebiyat ayırımına gider.

Edebiyat Sahasında Ortaya Çıkan Yeni Zevk ve Anlayışlar: Agâh Sırrı, bu başlık altındaki tutum ve tekliflerini daha çok Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatıyla ilgili olarak ortaya koyar. Çünkü Tanzimat sonrası Türk edebiyatı farklı edebî mesleklerin belirgin etkisi altındadır. Romantizm, realizm, natüralizm gibi akımlar bilhassa Servet-i Fünûn döneminde karışık biçimde varlıklarını devam ettirirler. Zamanımıza doğru yaklaştıkça yeni zevk ve anlayışların daha da çeşitlendiği görülmektedir. Bu çeşitlenme edebiyat tarihçisinin işini zorlaştırmaktadır. Çünkü edebiyat tarihçisi, teori ile eser arasındaki yakınlık derecesini anlamak için derinlikli bir çalışma yapmak zorundadır. Agâh Sırrı, sanat akımlarının bizim edebiyatımızda Batıdaki kadar yankı bulmadığını ifade etmekle birlikte edebiyat tarihi çalışmalarında bu akımların geçtiği yatakları yoklayarak yürünmesi gerektiğini de vurgular.

Ulusal Edebiyatın Sınırları: Bir ulusun edebiyat tarihini oluştururken en ciddi sıkıntılardan biri de edebiyat tarihine dâhil edilecek edebi eserlerin coğrafi topluluğa göre mi dil ya da ırk birliğine göre mi belirleneceği meselesidir. Batı edebiyatında bu durum bir hayli karışıktır. Dil birliğini esas alanlar olduğu gibi ırk ve coğrafya birliğini esas alanlar da vardır. Ağâh Sırrı bu konuda dil birliğini esas alma taraftarıdır. "...ulusal edebiyatları sınırlandırırken dil birliğini esas olarak kabul etmek bir şairi, hangi ulusun kültürünü benimsemiş eserlerini hangi dilde yazmışsa, o ulusun edebiyat tarihine mâl etmek en doğru yol görünüyor." (Levend 1998: 39) Levend, bunları söyledikten sonra Türkçe yazdıkları halde başka ulustan olan Taşlıcalı Yahya ve Mehmed Âkif'i; Türk oldukları halde başka dillerde yazan Genceli Nizâmî'yi, Mevlânâ'yı, Fârâbî'yi düşüncelerine örnek gösterir. Türk oldukları halde Arapça ve Farsça eser veren sanatçıları o dönemin ümmetçi zihniyeti içinde değerlendirmek gerektiğine vurgu yapar. Bahsi geçen dönemde Arapçanın bilim dili olarak Farsçanın ise bir kültür dili olarak rağbet gördüğü düşünülürse Türk olduğu halde farklı dillerde eser veren sanatçıları mazur görmek mümkün olmaktadır. Ancak edebiyat tarihi oluşturulurken sadece dil birliği göz önüne alırsa ne Genceli Nizâmî'yi ne de Mevlânâ'yı Türk edebiyatı içinde değerlendirmek mümkün olacaktır. Bu müşkil durum karşısında Levend "...Fârâbî'yi anmadan düşünce tarihi yazılamaz, hele Mevlânâ'yı incelemeyen Türk tasavvuf edebiyatı anlatılamaz. Kaldı ki Mevlânâ'nın -Fars diliyle de olsa- yazdığı Mesnevî'de aşılama çabı düşünce ve temsil ettiği ruh öylesine Türk'tür ki, bu esere geniş bir yer ayırmadan Türk kültür hayatı açıklanamaz." (Levend 1998: 42-43) diyerek bu probleme çözüm bulur.

Levend'in bulduğu bu formül, önce ortaya koyduğu genel kaidenin bir istisnası niteliğindedir. Levend'in ifadelerinden şu sonuca ulaşmak zor değildir. Ulusal edebiyatın sınırlarını belirlerken temel ölçü dil birliğidir. Ancak başka dilde yazdığı halde bir mihver özelliği gösteren, kültür ve edebiyatın şekillenmesinde önemli rolü olan başkaca düşünür ve yazarlar bir istisna olarak ulusal edebiyatın içine dâhil edilmelidir. Birden fazla dilde yazanlar için de şöyle bir çözüm önerisi getirir: Türkçe eserleri zaten edebiyat tarihimize dâhildir. Ancak diğer dilde yazdıkları da sanatçının kişiliğini anlamak, Türk Kültür hayatını aydınlatmak noktasında birer belge olarak incelenmelidir. Hatta bunlar içinde Şakayık-ı Nûmâniye, Keşfü'z Zünûn gibi eserlere çok ayrıntılı bir biçimde yer verilmelidir.

Mukayeseli Edebiyat: Hiçbir edebi metin, yalnızca yazarının ya da içinden çıktığı milletin kültürel temelleri üzerine şekillenmemiştir. Kültürler ve insanlar arasındaki etkileşim doğal olarak edebiyatlar ve edebî metinler arasında da meydana getirmiştir. Bir milletin edebiyat tarihini yazarken ya da bir sanatçının edebî kıymetini ölçerken neyi, nereden, ne kadar aldığını, aldıklarını ne derecede dönüştürüp kendisine mâl ettiğini tespit etmek gerekecektir. Bunu yapabilmeyin yolu ise mukayesedir.

Mukayese üç şekilde olabilir: Ya kişilikler, ya eserler arasında ya da kültürler arasında. Levend'e göre kişilerle ilgili yapılacak mukayesede dikkat edilmesi gereken, etkileri yerli kaynaklardan yabancı kaynaklara doğru genişletmektir. Bütün etkiler tespit edildikten sonra sanatçının kişiliğinin ne kadarını başkalarına borçlu olduğu, kimlerden ilham aldığı, kimleri etkilediği, kişiliğinin oluşumunda kendi payının ne olduğu tespit edilecektir.

Eserler arasında yapılacak mukayese düşünce, tür, konu, motif ve tip üzerinde durulmalıdır. **Düşünce** bahsinde Agâh Sırrı, her çağda çağı etkilemiş büyük düşünürler olduğunu iddia eder. İlk çağda Aristo ve Eflatun; orta çağda Gazali, Fârâbî, İbn-i Sînâ; yeni çağda ise Rousseau, Voltaire ve Montesquieu gibi. Bu önemli düşünürleri tespit ettikten sonra şunlar yapılmalıdır:

"Uyandırdığı yankı ve bıraktığı etki etki bakımından çok yaygın olan bir düşünencinin, doğuşu, başlangıç noktası, yayılışı, yayılma derecesi, düşünce tarihi bakımından çok önemlidir. Bir düşünce, ilk önce bir eserde yer almış ya da bir konferansta bir konuşma sırasında ortaya atılmış olabilir. Bunların ilk kez kim tarafından hangi eserde kullanıldığı, edebiyat tarihçisini son derece ilgilendirir. Bunun için geriye giderek aslı bulmak sonra, sonra tekrar tarihsel olayları izleyerek ilk başlangıç noktasına gelmek, o düşünencinin türlü kişilerin süzgecinden geçtikçe uğradığı değişikliği, her yazarın asla kattığı öğeleri, bu öğeleri ele alış tarzını göstermek gerekir." (Levend 1998: 45)

Türler konusuna gelince Agâh Sırrı, türlerin bir milletten bir başka millete geçebileceğini iddia eder. Levend'e göre edebiyat tarihçisinin görevi türün ilk kaynağını, hangi ihtiyaçla doğduğunu, nasıl geliştiğini, nerelere kadar yayıldığını tespit etmektir. Levend'e göre **konular** bahsi ise en az diğerleri kadar ilgi çekicidir. Özellikle de anonim konularda bu karşılaştırma daha da heyecan vericidir. Aynı konunun birçok yazar tarafından ele alınmasının sebebi nedir? Hangileri bu konulara kendi kişiliklerini katabilmiştir? Konunun ilk çıktığı millet hangisidir? Edebiyat tarihçisi konu mukayesesinde bu sorulara cevap aramalıdır. Agâh Sırrı'ya göre farklı milletlerde ortak biçimde kullanılan **motifler** de vardır. Eser mukayesesi sırasında bu motiflerin nasıl yayıldığı konusu da araştırılmalıdır. Levend, **Tip** konusunda da bu iddiasını yineler.

Edebiyatlar arasında yapılacak mukayesede Levend, oldukça ayrıntılı bilgiler verir. Bu tip bir mukayesede öncelikli olarak yapılacak işin edebiyatları kültür havzalarına göre tasnif etmek olacağını söyler. Örneğin Türk, Arap ve İran edebiyatlarını İslâmî edebiyat başlığı altında Alman, İngiliz, Fransız edebiyatlarını ise Avrupa edebiyatı başlığa altında sınıflandırabileceğimizi söyler. Bu sınıflandırmadan sonra kültür havzalarının kendi içlerinde ve birbirleriyle etkileşimlerini tespit etmek gerektiğini ifade eder.

Sosyolojinin İmkânları: Toplum ve edebiyat arasında çok yönlü ilişkiler vardır. Toplumun geçirdiği her türlü kültürel değişim edebiyat sahasında bir şekilde yankı bulur. Sosyoloji araştırmalarına çok geniş malzeme sağlayan tarih bile bu konuda

edebiyatla yarışamaz. Tarihçiler toplumsal görünüşü anlamak, değişimleri fark etmek için ferman, kanun, anlaşma gibi daha donuk metinleri incelemek durumundayken edebî eser, etiyle kanıyla duygularıyla saf bir biçimde insanî olanın peşindedir. Herhangi bir araştırmacı edebiyat tarihçisinin yardımına ihtiyaç duymadan bu insanî gerçekliği edebî metinlerden takip edebilir. Levend, edebiyat ve toplum ilişkisiyle ilgili buna yakın düşünceleri ifade ettikten sonra 'ancak' diyerek devam eder:

"Ancak, toplumu kaynaklardan başlayarak tarihin akışı içinde bütünüyle izlemek, eserleri, yazarları ve edebî akımları, onları meydana getiren nedenlerle birlikte tanımak istersek, o zaman edebiyat tarihçisinin aracılığına muhtaç oluruz. O, eserini meydana getirmek için, edebiyat tarihiyle ilgili bütün sorunları toplumbilim ışığında incelemek zorundadır." (Levend 1998: 56-57)

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Levend'in edebiyat tarihçiliği algılamasında sosyolojinin ayrı bir yeri vardır. Levend, devam eden satırlarda topluma edebiyat arasındaki ilişkinin anlaşılmasında, sanatçının edebî gelişiminin algılanmasında, eserin toplum üzerindeki etkisinin çözülmesinde ve daha birçok noktada edebiyat tarihi ile sosyoloji arasındaki münasebete dikkat çeker.

Psikolojinin İmkânları: Sosyoloji edebî eserin toplum ile münasebetini anlamamıza yardım eder. Fakat sosyoloji, tek başına yeterli değildir. Benzer sosyal koşullar altında yetişmiş insanların farklı zevk ve tercihlere sahip olması, insanın bir makine olmadığı gerçeğini düşündürmektedir. Bu durumda edebiyat tarihçisi çalışmalarında psikolojinin yardımına da başvurmalıdır. Eser, sanatçının zihninde oluşana kadar ona etki eden faktörlerin büyük bir kısmı sosyolojiktir. Fakat eser sanatçının ruh dünyasında oluşmaya başladıktan sonra esere hâkim olan güç büyük ölçüde psikolojiktir. Levend, bu gerçeği şöyle ifade eder:

"Sanatçı bu çeşit öğelerden (sosyolojik faktörler) karakterine ve zevkine en uygun olanları seçmiş, tasarıyı hazırlamıştır. Şimdi o, bunları beslemeye, genişletmeye, işlemeye başlayacak ve bir yaratma evresine geçecektir. Bu ruh ve kafa çalışmalarına egemen olan da ruhsal etkenlerdir." (Levend 1998: 62)

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında Sainte-Beuve, Hippolyte Taine ve Aguste Comte'nin etkisiyle edebiyat araştırmalarında sosyoloji önemli bir yer tutmuştur. Ancak sosyolojinin tek başına yeterli olmadığı zaman içinde fark edilmiştir. Edebî eserin insan elinden çıkmış olması psikolojinin imkânlarını kullanmayı gerektirmiştir. Hatta edebi akımların doğuşunu, gelişmesini ve yayıldığı coğrafyayı yorumlarken de sosyal psikolojiden yararlanmak mümkündür.

Türk Edebiyatı Tarihini Hazırlarken Karşılaşılabilecek Güçlükler: Levend'in Türk edebiyatı tarihinin yazımıyla ilgili olarak çeşitli yazılarında tekrar tekrar dile getirdiği birtakım güçlükler vardır. Levend'in sözünü ettiği bu güçlükler temelde dört noktada toplanır: monografi ve biyografilerin yetersizliği, eski katalogların yanlışlığı, eski eserlerde bibliyografyanın ihmal edilmiş olması, birden fazla takvim

kullanılmasından doğan yanlış tarih hesaplamaları. (Levend 1971a: 177-181, Levend 1971b: 261-265)

Agâh Sırrı'nın edebiyat tarihçiliği ile ilgili kanaatlerini anlamaya çalıştığımız bu bölümde sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Levend, edebiyat tarihçiliğinde usul ilkelerini büyük oranda Lanson'un ifade ettiği düşüncelere dayandırmıştır. Lanson'un bildirdiği ilkeleri, Türk edebiyatından seçilmiş örnekler ve Türk edebiyatının problemleri göz önünde bulundurarak yeniden yorumlamıştır. Tarihi tenkit olarak bilinen bu yöntemin ilmî usule uygun olduğu görüşündedir. Ortaya koyduğu temel ilkeler bir edebiyat tarihi yazımında gözetilecek her unsuru ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Levend, edebiyat tarihinin meseleleri üzerine yıllarca kafa yormuş ve bu konuda sayısız yazı yazmıştır. Bu yazılarında görülen ilginç nokta düşüncelerinin yıllar içinde çok az değişmiş olmasıdır. Son olarak Türk Edebiyatı Tarihi kitabının önsözünde etraflı biçimde ortaya koyduğu düşünceler, daha önce çeşitli vesilelerle defalarca ele alınıp işlenmiştir. (Levend 1951: 3-7, Levend 1962a, Levend 1962b, Levend 1969: 1-3, Levend 1970 1-3, Levend 1971a: 177-181, Levend 1971b: 261-265)

2. BÖLÜM

Agâh Sırrı'nın Edebiyat Tarihi Çalışmaları

Birinci bölümde Agâh Sırrı'nın edebiyat tarihçiliğinde benimsediği yöntemi anlamaya çalıştık. İkinci bölümde ise sanatçının ortaya koyduğu ilkeleri, yazdığı edebiyat tarihi kitaplarında ne kadar uygulayıp ne kadar uygulayamadığını görmeye çalışacağız. Dolayısıyla bu bölümdeki temel kaynaklarımız, araştırmacının edebiyat tarihi kitapları ve edebi eleştiri niteliğindeki yazı ve kitaplarıdır. Billhassa "Türk Edebiyatı Tarihi" isimli kitap bizim için temel teşkil edecektir. Çünkü bu eser, hem sanatçının olgunluk döneminde yazılması yönüyle son düşüncelerini yansıtmaları bakımından önemlidir hem de tam ve "daha geniş" bir edebiyat tarihi yazmak iddiasıyla başladığı tek eserdir. Kitabın tamamlanamaması kitap hakkında tam bir kanaat oluşturmamıza engel teşkil edecektir. Ancak bu durum faraziyeler üzerinden hareket etmemize de neden olmayacaktır. Örneğin "Agâh Sırrı, Batı Tesiri Altında Gelişen Türk Edebiyatıyla ilgili ciltleri yazsaydı neler söyleyecekti?" şeklinde bir sorunun cevabını aramanın anlamsız olduğunu düşünüyoruz. Böyle bir soruya cevap aramak yerine diğer edebiyat tarihi kitaplarında ilgili dönemlerden nasıl söz ettiğine değinmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Türk Edebiyatı Tarihi -Giriş-: Levend, "Türk Edebiyatı Tarihi" isimli kitabının **birinci bölümünde** edebiyat tarihçiliğine benimsediği yöntemi, Türk edebiyatı tarihinin temel problemlerini, hazırlamayı düşündüğü on ciltlik kitabın planını uzun uzun anlatır. Makalemizin ilk kısmında Levend'in Türk edebiyatı tarihinin temel problemleri ve edebiyat tarihçiliğinde benimsediği metodu ele almıştık. Burada ise

öncelikle Levend'in yazmadığı düşündüğü diğer ciltler için hazırladığı planı özet olarak vermek istiyoruz: 1. cilt: Türk Edebiyatı Tarihine Giriş. Bu ciltte "Türk Edebiyatı Tarihinin Başlıca Sorunları", "Edebiyat Tarihçisi Gözüyle Edebî Eserlerimiz", "Arap ve Fars Edebiyatları", "Türk Edebiyatının Başlıca Kaynakları" bölümleri yer almaktadır. 2. cilt: Türklerin tarih sahnesine çıkışından başlayarak 15. yüzyıl ortalarına kadar gelecektir. 3. cilt, 15. yüzyıl ortalarından başlayıp 17. yüzyıla kadar devam edecektir. 4. cilt, 18. yüzyıldan 19. yüzyıl ortalarına kadar devam edecektir. 5. cilt, Tanzimat ve Servet-i Fünûn edebiyatlarını içine alacak ve nihayet 6. cilt ise Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarını ele alacaktır. Eserin geriye kalan dört cildi ise antoloji olarak tasarlanmıştır. (Levend 1998: 11-17) Bu plan, Levend'in Türk edebiyatını bir bütün olarak gören anlayışına uygundur. "Türk tarihi Türklerin yeryüzünde görüldüğü, Türk edebiyatı tarihi de Türkçe ilk yazının yazıldığı tarihten başlar." sözünün bir gereği olarak Türk edebiyatını İslamiyet öncesinden başlatmıştır. Zannederiz ki kitaba bir antoloji ekleme fikri de Levend'in savunduğu yöntemle ilgili olmalıdır. Zira Levend, edebiyat tarihinin esasını teşkil eden temel malzemenin edebî eser olduğu kanaatinde. Dolayısıyla uzun uzun anlattığı/anlatacağı dönemler ve sanatçılarla ilgili hiçbir metin kullanmamak bu anlayışa ters olacaktır.

Kitabın bu birinci bölümünde edebiyat ve sosyoloji arasında bir ilişki olduğu yönündeki iddiasını uygun olarak "Ümmet Çağı Edebiyatının Üç Kolu" başlığı altında öncelikle toplumsal tabakalaşmanın henüz başlamadığı 11. yüzyıldan toplumsal sınıfların kesin olarak ortaya çıktığı 15. yüzyıl sonlarına kadarki dönemi değerlendirmiştir. Sonra 15. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan çeşitli toplumsal sınıfların değerlendirmesini yapar, avam ve havas arasındaki kültürel ayrıma dikkat çeker. Bu kültürel ayrımın oluşturduğu kümeler ve çevreleri ele alır. Buradan kültürel ayrımın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış tekke edebiyatı, divan edebiyatı ve halk edebiyatı ayrımında gelir. Bu üç edebi muhiti birleştiren ortak zihniyeti göstermeye çalışır. Levend, bütün bu tarihsel süreci takip ederken sosyolojinin imkânlarından yararlanır. Sosyolojinin terminolojisiyle bir edebi dönemin nasıl şekillendiğini anlatmaya çalışır. Dolayısıyla birinci bölümde değindiğimiz edebiyat tarihi sosyoloji ilişkisini başarıyla ortaya koyar. Ayrıca bu bölüm "edebiyat tarihi medeniyet tarihinin bir parçasıdır" şeklinde ifade edilen düşünceye de uygun düşmektedir çünkü bu bölümde İslam uygarlığı çevresinde gelişen değerler de ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

Kitabın **ikinci bölümü** olan "Edebiyat Tarihçisi Gözüyle Edebî Eserlerimiz" başlıklı kısımda edebiyat tarihimize temel teşkil edebilecek edebî metinler kısa kısa tanıtılır. Bu bölümde tanıtılan eserler şunlardır: divanlar, mesneviler ve hamseler, münşeât mecmuaları, tarihler, tezkireler, dini eserler, tasavvufî eserler, ahlâkî eserler, siyasetnameler, hikâyeler, gülmece ve yergi (hezl ve hecv) kitapları, seyahatnameler, sefaretnemeler, gazavatnameler, surnameler, sakinameler, kıyafetnameler, ta'rifâtlar, şehrengizler, ansiklopedi niteliğine eserler, mecmualar... Esasında bu bölüm, ilk baskısı 1941 yılında yazılan "Divan Edebiyatı -Kelime ve Remizler, Mazmunlar ve

Mefhumlar-" adlı kitapta kısaca ele alınmıştır. (Levend 1984: 7-10) İbrahim Kutluk bu kitapla ilgili kanaatlerini şu şekilde ifade eder:

"Bu kitap, Levend'in gençlik yıllarından başlayan büyük bir girişimden kaynaklanır. Divan Yazını Bilgisi (Ansiklopedisi) hazırlamak amacıyla yola çıkan Levend, önce, arkadaşı Servet Berkin'le çıkardığı Felsefe ve İctimaiyyat dergisinde -bu bilgilik için yaptığı çalışmalarından yararlanarak- bir dizi yazı yayımlar. Divan Edebiyatı -Kelimeler ve Remizler başlığı altında Fuzûlî ve Bâkî'deki tasannuu metin şerhine dayanarak inceleyen bu yazılar eski edebiyat üzerindeki çalışmaların ilk ürünleridir." (Kutluk 1963: 18)

Levend'in gençlik yıllarına dayanan divan edebiyatı çalışmaları, bu sahadaki yetkinliğinin temel sebebidir. Zira Levend, bu bölümde binlerce ciltlik kaynakça vererek döneme hâkimiyetini açık bir biçimde ortaya koymuştur. Halk edebiyatı ve yeni dönem Türk edebiyatına ilişkin edebî eserler konusunda bu denli yoğun bir bibliyografya yoktur. Çünkü Levend, bibliyografya sıkıntısını gündeme getirirken, bir envanter zorunluluğunda söz ederken hep aklında olan dönem, divan edebiyatı dönemidir. Levend'e göre divan edebiyatı döneminde bibliyografya çalışmaları çok zayıftır. Modern edebiyatta böyle bir sıkıntı oldukça azdır. İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı ve Halk edebiyatı ise zaten büyük oranda sözlü kültürden oluşmaktadır.

Kitabın **üçüncü bölümü** Arap ve Fars edebiyatlarına ayrılmış. "Türk Edebiyatı Tarihini Hazırlarken Karşılaşılabilecek Güçlükler" başlığı altında Levend'in vurgu yaptığı önemli konulardan biri de buydu. Levend, Türk edebiyatına tesir etmiş edebiyatları en azından genel hatlarıyla tanımak gerektiğini iddia eder. Kanaatimizce bu bölümün oluşmasındaki temel neden de bahsi geçen iddiadır. Arap ve Fars edebiyatlarıyla ilgili geniş sayılabilecek birer değerlendirme vardır. Ancak ikinci bölümde görülen sıkıntı burada da devam eder. Batı Tesiri Altında gelişen Türk edebiyatını anlamak için bu bölüme Fransız edebiyatını da eklemek doğru olmaz mıydı? diye düşünülebilir.

Kitabın **dördüncü bölümü** "Edebiyat Tarihimizin Başlıca Kaynakları" adını taşımaktadır. Bu bölümde yine sahanın alanını tanıma gayreti vardır. Bölümün başında Levend, edebiyat tarihimizin kaynaklarını yerli ve yabancı kaynaklar olmak üzere ikiye ayırır. İslamiyet öncesi Türk edebiyatıyla ilgili kaynakları ikinci ciltte, Tanzimat'tan sonraki yeni kaynaklarımızın bir bölümünü bu ciltte bir bölümünü de öteki ciltlerde vereceğini vadederek "Ümmet Çağı Edebiyatının Kaynakları"nı tanıtmaya başlar. Yaklaşık yüze elli sayfa eski edebiyatımızın kaynaklarını tanıttıktan sonra nihayet "Yeni Kaynaklar" başlığı altında Tanzimat sonrası kaynakları tanıtmaya başlar. Tanzimat sonrası kaynaklar Ümmet Çağı Türk Edebiyatı'nın kaynakları kadar geniş olmamakla birlikte bir edebiyat tarihi kitabı için oldukça yoğundur. Levend'in bu bölümde tarih kitaplarını da kaynaklar arasında göstermesi onun ilk bölümde edebiyat tarihin kaynaklarıyla ilgili ifade ettiği görüşlere uygundur. Çünkü o bir divan, bir hamse, bir münşeât mecmuası gibi bir

tezkire, bir tarih, hatta bir tasavvuf ve bir kimya kitabı da edebiyat tarihçisinin çalışma kadrosu içine girebileceğini savunur.

Sonuç olarak Levend'in bu eseri, araştırmacının edebiyat tarihinde benimsediği yöntemi uzun uzadıya anlatması, uzun yıllar boyunca Divan edebiyatının kaynakları üzerine yaptığı çalışmaları ayrıntılı bir biçimde ortaya koyması bakımından mühim bir araştırmadır. Levend, bu eserinde bibliyografya sıkıntısını -en azından divan edebiyatı için- büyük oranda aşmıştır. Diğer ciltler yazılmadığından Türk edebiyatı tarihi için ortaya koyduğu diğer sıkıntılara çözüm getirip getiremeyeceğini tespit etmek mümkün olmamıştır. Kitapta bir kronolojik sistem sıkıntısı olduğu da gözlerden kaçmamaktadır. İlk cilt, her ne kadar Türk edebiyatının kaynaklarını tespit etmek üzere kurgulansa da ağırlık divan edebiyatına verilmiştir. Belli ki Ağâh Sırrı öncelikle yetkin olduğu alandaki sıkıntıyı gidermeye çalışmıştır. Yazar, Divan edebiyatı dışındaki dönemleri diğer cillere erteleyerek bir anlamda zaman kazanmıştır.

Edebiyat Tarihi Dersleri: Levend'in edebiyat tarihi alanındaki en geniş çaplı kitabıdır. Fakat kitabın dört başı mâmur bir edebiyat tarihi olmak gibi bir iddiası yoktur. Çünkü kitap liselerdeki edebiyat derslerinde okutulmak üzere yazılmıştır. Dört cilt halinde tasarlanan kitabın ancak üç cildi yayımlanabilmiştir. Kitabın birinci cildi başlangıçtan Tanzimat'a kadarki eski edebiyata, ikinci cildi Tanzimat edebiyatına, üçüncü cildi de Servet-i Fünûn edebiyatına ayrılmıştır. Yayımlanamayan dördüncü cildin ise Milli edebiyat dönemine ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki nesle ayrılacağı söylenmiştir. Üçüncü cildin önsözünde Levend, kitap hakkında şunları söyler:

"Edebiyat Tarihi Dersleri'ni teşkil eden kitapların üçüncüsünü de okuyucularına sunuyorum. Bu kitapların, liselerin son sınıflarında talebe tarafından zaptedilen takrirlerimin toplanmasıyla meydana geldiğini birinci kitabın önsözünde kaydetmiştim. Hakikatte bunlar, üzerimdeki öğreticilik vazifesinden ötürü her şeyden evvel talebemin istifadesine arz etmek mecburiyetinde olduğum birer ders kitabından başka bir şey değildir. Bundan dolayıdır ki takrir şeklini aynen muhafaza etmek kaygısıyla bazı tekrarlardan kaçınmaya lüzum görmediğim gibi metinlere de fazla yer verdim."
(Levend 1938: 5)

Kitap, her ne kadar tam teşekküllü bir edebiyat tarihi olmasa da yalnızca bir lise ders kitabı da değildir. Kitap ek bilgiler ve incelemelerle okul dışındaki meraklılar ve araştırmacılar için de önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Kitabın İslamiyet öncesi Türk edebiyatı ile başlaması Levend'in Türk edebiyatının bir bütün olarak ele alınması gerektiği düşüncesine uygundur. Daha evvel de ifade ettiğimiz gibi Levend, Türk edebiyatı tarihinin başlangıcı olarak Türkçe olarak ilk yazının kaleme alındığı tarihi göstermektedir. Türk edebiyatının devirlere ayrılmasıyla ilgili tekliflerini bu kitapta aynı şekilde uygulamıştır. Ancak "Batı Tesiri Altında Gelişen Türk Edebiyatı" dönemini çeşitli alt başlıklarla daha da zenginleştirmiştir. Her bir dönemi işlerken öncelikle o dönemin tarihi alt yapısını vermeye çalışır. Tanzimat edebiyatını

anlatmaya başlamadan önce söylediği şu sözler bu usulün gerekçesini vermesi bakımından önemlidir: *"Tanzimat edebiyatına başlamadan evvel, Tanzimat'ın umûmi hatlarını ve sebeplerini izah etmek mecburiyetindeyiz. Tâ ki yeni edebiyatımızın ne gibi zaruretler altında ve nasıl ihtiyaçlar ve farklarla eski edebiyatımızdan ayrılmış olduğunu anlamak mümkün olabilsin"* (Levend 1938: 8) Levend böyle bir gerekçe sunduktan sonra *"Tanzimat'ın Sebepleri"* başlığı altında dönemin siyasi olaylarına değinir. Bundan sonra *"Tanzimat Fermanı"* başlığı altında bu fermanın neler getirdiğini tartışır. *"Yenilik Hareketlerinin Muhtelif Tezahürleri"* başlığı altında Tanzimat'tan daha da geriye giderek ilk yenilik hareketlerine ulaşır.

Kitabın ikinci cildi üç ana başlık etrafında toplanır: 1. Garp Medeniyet ve Edebiyatının Tesiri Altında Yeniliğin Başlaması 2. Garp Edebiyatında Görülen Yeni Zevklerin Tesiri Altında Fikrin ve Zevkin Tekâmülü 3. Hayatî Zarûretlerin Tesiri Altında Milliyet Cereyanının Başlaması. Bu ana başlıkların altında Tanzimat Servet-i Fünûn Fecr-i Ati ve Milli Edebiyat dönemleri vardır. Ana başlıklar, sosyolojik ve tarihi bir bakış açısıyla oluşturulmuştur. Bu tasnif zannederiz ki Levend'in *"(edebiyat tarihçisi) eserini meydana getirmek için, edebiyat tarihiyle ilgili bütün sorunları toplumbilim ışığında incelemek zorundadır."* (Levend 1998: 56-57) düşüncesinin doğal bir sonucudur.

Levend Türk Edebiyatı Tarihi -giriş- isimli eserinde bizimde eleştirimize neden olan bir sıkıntıyı bu kitapta gidermiştir. O kitapta Arap ve Fars Edebiyatlarına klasik edebiyatımızın kaynaklarından olması bakımından geniş yer ayırmış ancak yeni edebiyatımızı etkileyen Fransız edebiyatından hiç söz etmemişti. Bu kitabın hem ikinci cildinde hem de üçüncü cildinde Fransız edebiyatına yer ayırmıştır. XIX. Asrın İkinci Yarımında Fransız Edebiyatı başlığının hemen altına : *"Divan şairleri, Arap ve hususiyyle Acem edebiyatının tesiri altında kalmışlardır ve bu edebiyatların havi oldukları hususiyetleri eski edebiyatımıza taşımışlardır. Tanzimat'tan itibaren yetişen şair ve muharrirler ise Garp ve umumiyetle Fransız edebiyatının tesirlerini eserlerine aksettirmişlerdir (...) bu akislerin nelerden ibaret olduğunu anlayabilmek için yeni dediğimiz bu zevk ve cereyanlar hakkında küçük bir hülasa yapmak çok faydalı, hatta zaruri olacaktır."* (Levend 1938: 367) sözlerini söyleyerek bu başlığı açma nedenini izah eder. Ve yaklaşık yirmi beş sayfa boyunca Fransız edebiyatı hakkında izahat verir. Ayrıca bu bölüm Levend'in Edebiyat sahasında ortaya çıkan yeni zevk ve anlayışlar konusunda ifade ettiği fikirlere de uygun düşmektedir.

Kitabın üçüncü cildinde dikkat çeken başlıklardan birisi de Azeri edebiyatıdır. Sekiz sayfa boyunca anlatılan Azeri Edebiyatında Seyit Azim, Hurşit Banu, Sabir, Mehmet Hadi ve Hüseyin Cavit isimli sanatçılardan söz edilir. Sonrasında Türkistan'daki edebî çalışmalara geçilir. Bu bölüm, ulusal edebiyatın sınırları konusunda dil birliğini esas alan Levend'in anlayışına uygun biçimde tanzim edilmiştir. Ancak bu edebiyatlarla ilgili malumat oldukça sınırlı bir biçimde ifade edilmiştir.

Levend, sanatçıları değerlendirirken öncelikli olarak hayatlarına yer verir. Sonra edebi kişiliklerine son olarak da eserlerine ve bilhassa “şaheser” diye tabir edilen eserlerine yer verir. Örneğin Şinasi’nin “Şair Evlenmesine” “Tercüme-i Manzume”sine geniş yer ayırırken “Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye”yi yalnızca isim olarak anmaktadır. Bu metot Levend’in “Sanatçıyla İlgili Düşünceler” ve “Edebiyat Tarihine Malzeme Olabilecek Metinlerle İlgili Kanaatler” başlığı altında ifade ettiğimiz görüşlere uygun bir çalışma metodudur. Zira Levend’e göre sanatçıyı meydana getiren sosyal ve siyasi şartların mühim olduğunu doğup büyüdüğü ailenin, yetiştiği çevrenin, ilişki kurduğu kimselerin tanınması gerektiğini düşündüğünü söylemiştik. Şaheserler konusunda ise Lanson’la paralel olarak “düşünce ve sanat hayatında iz bırakmış başlıca eserler”e ağırlık verilmesi gerektiği yönündeki kanaatlerini ifade etmiştik.

Levend, yeri geldikçe sanatçılar arasında mukayeseler yapmakla birlikte, eserler arasındaki mukayeseler yok denecek kadar azdır. Kültürler arası mukayeseye imkân vermesi için hazırlanmış olan Fransız Edebiyatı başlığı ise Fransız edebiyatının Tanzimat ve Servet-i Fünûn yıllarıyla paralel olan dönemleri hakkında önemli bilgiler içermektedir. Sanatçıları ve eserleri tanıtırken zaman zaman gerçekçi realizm ve natüralizm gibi akımların sanatçı ve eser üzerindeki etkisinin dereceleri, orijinallliği konusunda yeterince doyurucu bilgiye rastlanılmamaktadır.

Levend, edebiyat tarihine yardımcı disiplinler olarak ele aldığı biyografi, tarih, sosyoloji bilimlerini eserinde yeterince ve başarılı bir biçimde kullanırken metin şerhi bibliyografya, psikoloji bilimlerini eserinde yeterince kullanmaz. Örneğin Namık Kemal’in altı yedi şiirini arka arkaya sıraladıktan sonra “*Bütün bu manzumeler bize her şeyden evvel, zulme karşı ilk defa haykıran, hürriyete kavuşmaya can atan mert ve fedakâr bir insan sesini duyurmaktadır*” (Levend 1938: 104) şeklinde bir paragraflık toplu bir yorum yapar. Bu örnek, Levend’in metin şerhi konusundaki fikirlerini tam olarak uygulayamadığını gösterir. Üstelik sadece Namık Kemal için değil, Recaizade Ekrem ve Abdülhak Hamit gibi pek çok şairin şiirleri için aynı durum söz konusudur. Hatta kimisinde hiçbir açıklama yoktur. Ancak birinci ciltte Divan edebiyatı metinleri konusunda Levend’in daha ayrıntılı izahatlar verdiğini görmekteyiz. Türk edebiyatı Tarihi -Giriş- kitabında geniş yer ayrılan Türk edebiyatının kaynaklarıyla ilgili bibliyografya çalışması bu kitaplarda yetersizdir. Levend’in psikoloji konusunda söylediği pek çok şeye de bu kitaplarda rastlayamamaktayız. Sanatçıların eseri oluştururken yaşadıkları veya yaşayabilecekleri ruh halleri konusunda çok sınırlı bilgilere tesadüf etmekteyiz.

Kitabın ikinci cildinde “Eski Edebiyat” ana başlığı altında “Tanzimat Devrinde Kaside ve Gazel”, “Tanzimat Devrinde Nesir” alt başlıkları ele alınmıştır. Bu başlıklar sanatçının devirlerin kimi zaman iç içe geçmiş bir görünüm arz ettiği yönündeki görüşlerine uygundur. “Ümmet Çağı edebiyatının Üç Kolu” başlığı altında bir dönem içinde devam eden farklı zevkleri tanıtmaya gibi burada da farklı

zevkleri ele almıştır. Hatta bu bölümün hemen sonunda halk ve tasavvufi halk edebiyatlarıyla ilgili kısa da olsa bilgiler vermesi bu düşüncemizi kuvvetlendirmesi bakımından oldukça önemlidir.

Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları: Ulus Gazetesi'nde dilde sadeleşme konusuyla ilgili kısa makaleler olarak başlayan ancak zamanla bir kitap çapına ulaşan "Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları" (Levend 1949) Levend'in "Edebiyat Tarihine Yardımcı Bilimler" üst başlığı altında ele alarak "Filoloji" alt başlığı çerçevesinde ifade ettiğimiz fikirlerini yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Levend, bu başlık altında filolojiye Türk dilinin lehçe ayrılıklarını göz önünde bulundurarak sınıflandırma yapmak, lehçeler arasında kıyaslamalar yapmak, tarihsel Türk dilbilgisinin esasını hazırlamak gibi oldukça önemli görevler yükliyordu.

Filolojiyle ilgili sıkıntılar, bizim edebiyat tarihimizin hazırlanması konusunda oldukça önemli engeller teşkil etmektedir. Çünkü Türk dili tarih içinde oldukça önemli değişim ve dönüşümler geçirmiştir. İslamiyet'in kabulünden sonra başlayan Arapça ve Farsça etkisi, Tanzimat'tan sonra gelişen Fransızca tesiri, alfabe değişiklikleri nesiller arasında çok ciddi boşlukların oluşmasına, araştırmacıların her şeyden önce bir dil problemiyle karşılaşmasına neden olmuştur.

Levend, bu kitabında bahsi geçen sıkıntıların kökenini, bu sıkıntıları gidermek için yapılmış çalışmalarını ele alarak kendinden sonra gelecek edebiyat tarihçilerine hatta kendi çalışmalarına bir zemin oluşturmaktadır. Kitap, başlangıç ve giriş bölümlerini hariç tutarsak yirmi bölümden oluşmaktadır. Dildeki eksen kaymasının ilk olarak ortaya çıktığı dönem olan İslamiyet'in kabulü evresinden başlayarak dil devrimine kadar uzanan geniş zaman dilimi ele alınmıştır. Kitabın sonundaki "Düşünceler ve Dilekler" bölümü Levend'in dil konusundaki tekliflerini içermesi bakımından oldukça önemlidir.

Levend'in "**Dil Üstüne**" (Levend 1973) isimli kitabında da araştırmacının bu alandaki yetkinliğini gösteren önemli yazılar yer almaktadır. Dört bölümden oluşan bu kitabın birinci bölümü güncel -o gün için- dil meseleleriyle ilgili yazılardan oluşur. İkinci bölüm sekiz edebiyatçımızın sanatçılıkları ve eserleri üzerine kısa değerlendirmelerden oluşur. Üçüncü bölüm sözlükler ve dergiler üzerine yazılarından oluşur. Son bölüm ise kültür edebiyat ve bilimle ilgili yazıları içerir. Levend'in "**Tarih Boyunca Türk Dili**" (Levend 1961) isimli küçük çaptaki kitabı da "Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları" ve "Dil Üstüne" isimli kitaplarla paralel değerlendirilebilir. Levend, bu kitabına Türk dilinin zengin bir sözcük dağarcığı, güçlü bir yapısı, yalın fakat köklü bir grameri olduğunu söyleyerek başlar. Aslında bu iddialar, kitabın amacını da ortaya koymaktadır.

Tenkit Niteliğindeki Yazıları: Ağâh Sırrı'nın edebiyat tarihiyle ilgili uygulamalarını yalnızca edebiyat tarihi kitaplarından değil, tenkit niteliğindeki

yazılarından da öğrenebileceğimizi daha evvel ifade etmiştik. Özellikle kişileri ve dönemleri ele aldığı yazılar bu anlamda önemlidir. Ancak bunları değerlendirirken sayfa sınırlılıklarını ve bir edebiyat tarihine göre daha zayıf olma ihtimallerini gözden ırak tutmamak gerekir. Hatta bu yazıların çoğunun Levend'in edebiyat tarihiyle ilgili ölçütlerinden yalnızca bir veya en fazla iki tanesinin uygulanabildiği birkaç sayfalık yazılardır desek abartmış sayılmayız.

Levend, "Eski Edebiyatımızın Dili" (Levend 1952: 609-611) başlıklı yazısında edebiyat tarihine yardımcı olarak saydığı filoloji biliminin yardımıyla eski edebiyatımızın dilini tanıtmaya çalışır. Sanatın eski devirde algılanma biçiminden başlayarak örnekler üzerinden bu edebiyatın dilinin yapmacıklığını ifade eder. "Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı" (Levend 1953: 495-505), adlı makalesi diğerlerine nispetle daha tafsilatlı sayabileceğimiz bir yazıdır. Bu yazıda dikkati çeken unsur edebiyatımızın bir döneminin bir padişah ismiyle anılmasıdır. Sonradan yazdığı Türk Edebiyatı Tarihi -Giriş- kitabında divan edebiyatını gelişme, olgunluk, durgunluk, çöküntü dönemleri olmak üzere dört dönemde inceleyeceğini vadetmiştir. Fatih devri diye tavsif edilen dönem de olgunluk dönemine tekabül etmektedir. Bu yazıda Levend, dönemin siyasi ve sosyal olaylarının edebiyat ve özellikle dil sahasındaki yansımaları üzerinde durur. Hayat Karşısında Sanatçı (Levend 1964: 465-466) başlıklı yazısında sanatçıların geçim sıkıntıları ve bu durumun psikolojik, sosyolojik neden ve sonuçları üzerinde durur. Levend'in biyografi, psikoloji ve sosyolojiyle ilgili olarak söylediklerini bu yazıda kısmen bulabilmek mümkündür. Halk ve Tasavvufi Halk Edebiyatı (Levend 1968: 171-185) başlıklı yazısı beş yıl sonra yayımlanacak olan Türk Edebiyatı Tarihi -giriş- isimli kitabında "Ümmet Çağı Edebiyatının Üç Kolu" başlığını taşıyan bir bölümdür. Daha önce bu yazıyı değerlendirdiğimiz için tafsilata girmeye lüzum görmüyoruz.

"Eski Eserlerimizden Hangilerini Gençlere Tanıtabiliriz?" (Levend 1969: 1-3) başlıklı yazı bir eski edebiyat uzmanı olarak eski edebiyatımızdan gençlere öğretilebilecek ve öğretilmeye değer eserleri ele alması bakımından önemlidir. Bu eser listesi Agâh Sırrı'nın edebi zevkini ve zihniyetini yansıtmaması bakımından önemlidir. Bu eserleri günümüz gençlerinin okumasında Agâh Sırrı "Türk düşüncesinin geçirdiği evreleri tanımak bakımından" fayda umduğunu belirtir. Büyük bir kısmında zarar verebilecek kısımlar olduğu için eski eserlerin dikkatle ayıklanması gerektiğinden söz eder. Bu düşünceler, Levend'in edebiyatı kültürün ve hayata bakışın bir yansıması olarak gören düşüncelerine uygun düşmektedir.

SONUÇ

Agâh Sırrı, edebiyat tarihçiliğimiz içinde teorik görüşlerini en açık sistemli biçimde ifade etmiş araştırmacımızdır. Sadece teori yazacak birisi için bu sıradan bir iştir. Ancak bu kişi aynı zamanda bir edebiyat tarihi yazacaksa ciddi bir risk almış demektir. Çünkü teoride söylenen her şey okuyucular tarafında bir beklenti doğuracaktır. Nitekim öyle de olmuştur. Agâh Sırrı'nın teoride söylediği her şey vaat

olarak algılanmış ve eserlerinde bunlar görülmek istenmiştir. Bizim çalışmamızın ana eksenini de teori ve uygulama arasındaki denge üzerine kurulmuştur.

Agâh Sırrı'nın edebiyat tarihçiliğiyle ilgili teorik görüşleri kendi içinde bir tutarlılık arz etmektedir. Bir bütün halinde ifade edilmeden önce çeşitli vesilelerle parça parça yazılan ya da söylenen bu görüşler, anlaşılan o ki üzerinde yıllarca düşünülmüş titiz bir çalışmanın mahsulü olarak ortaya çıkmıştır. Levend'in edebiyat tarihçiliğiyle ilgili olarak yazdığı ilk yazılardan itibaren fikirlerinde çok ciddi bir değişiklik göze çarpmaması tutarlılığının en büyük kanıtıdır.

Agâh Sırrı'nın talihsizliği edebiyat tarihi olmak iddiasıyla başladığı kitabı bitirememiş olmasıdır. İlk cildinde oldukça parlak bir giriş yapmış olmakla birlikte ömrü vefa etmediği için kitabı tamamlayamamıştır. Agâh Sırrı, özellikle eski edebiyat alanında son derece yetkin olması hasebiyle bu ilk ciltte büyük oranda eski edebiyat meseleleri üzerine yoğunlaşmıştır. Muhtemeldir ki Levend, eski edebiyatla ilgili birikimini bu kitapta değerlendirerek diğer dönemlerle ilgili sırası geldikçe araştırmalarını derinleştirerek iddia ettiği teorik bilgileri uygulama zemini bulacaktı. Bu parlak başlangıç sağlam bir edebiyat tarihi kitabının müjdecisi olmakla birlikte ne yazık ki eser tamamlanamamıştır. Bu kitap, Türk edebiyatı tarihi alanında çalışma yapmak isteyenlerin mutlak surette incelemesi gereken bir eser niteliği taşımaktadır. Levend her ne kadar istediği gibi bir edebiyat tarihini yazamamış olsa da Türk edebiyatının çeşitli devirlerine ait epeyce makale kaleme almıştır. (Levend 1961b, Levend 1968) Bu makaleler onun edebiyat tarihi çalışmalarını incelerken gözden uzak tutulmamalıdır.

Edebiyat Tarihi Dersleri isimli kitap ise bir ders kitabına göre oldukça ayrıntılı olmakla birlikte bir edebiyat tarihi olara zayıftır. Bir ders kitabı ölçüleri ve sınırlılıkları içinde Levend'in uzun uzadıya anlattığı o teorik görüşlerin tam anlamıyla uygulanabilmesi zaten mümkün gözükmemektedir. Levend, edebiyat tarihi alanında kendisinin arzu ettiği tam tekmil bir eser ortaya koyamamış da olsa onun edebiyat tarihçiliğini gerek teori gerek uygulama olarak öğrenebileceğimiz pek çok eseri bulunmaktadır. Bu eserlerin titiz bir şekilde incelenmesi Türk edebiyatına ciddi hizmetler yapmış bir insanın bu konudaki birikimini günümüze taşıma fırsatı sağlayabilecektir. Özellikle Türk edebiyatı tarihi yazımındaki güçlüklerle ilgili olarak ortaya koyduğu çözüm yolları araştırmacılar için yol gösterici olabilir.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk (1961) "Şinasi'nin Bugüne Kadar Ele Geçmeyen Fatin Tezkiresi Baskısı", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, 11: 67-68.
- AKÜN, Ömer Faruk (1964) "Şinasi'nin Fatin Tezkiresi Baskısındaki Yeni Biyografik Bilgiler", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 14: 227-336.
- ÇETİN, Nurullah (1998) *Tanzimat'tan Fuat Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1-26.

- İSEN, Mustafa vd. (2002), *Şair Tezkireleri*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (2004), *Edebiyat Araştırmaları 1*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜZADE, M. Fuat, Şahabeddin Süleyman (1332) *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- KUTLUK, İbrahim (1963), *Agâh Sırrı Levend, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Kitap Yayınları.
- LANSON, Gustave (1937) *Tarih-i Edebiyatta Usul*, (Çev. Yusuf Şerif Kılıçel), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1931), *Edebiyat Tarihi Dersleri (Tanzimat'a Kadar)*, İstanbul: İstiklal Lisesi Talebe Kooperatifi.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1934), *Edebiyat Tarihi Dersleri (Tanzimat Edebiyatı)*, İstanbul: Marifet Matbaası.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1938), *Edebiyat Tarihi Dersleri (Servet-i Fünûn Edebiyatı)*, İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1940), *Eserler ve Şahsiyetler*, İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1949), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1950), *Türk Edebiyatı (Liselerin İkinci Sınıfları İçin)*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1951), "Türk Edebiyatı Tarihi Nasıl Meydana Gelebilir?", *Türk Dili*, 1/1: 3-7.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1952), "Eski Edebiyatımızın Dili", *Türk Dili*, 1/11: 609-611.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1953), "Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı", *Türk Dili*, 2/20: 495-505.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1961a), *Tarih Boyunca Türk Dili*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1961b), "Türkçülük ve Milli Edebiyat", *Belleten*, 147-206.
- LEVEND, Agâh Sırrı (2 Şubat 1962a), "Niçin Bir Edebiyat Tarihimiz Yoktur?" *Ulus Gazetesi*.
- LEVEND, Agâh Sırrı (7 Şubat 1962b), "Türk Edebiyat Tarihi Enstitüsü", *Ulus Gazetesi*.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1964), "Hayat Karşısında Sanatçı", *Türk Dili*, 13/152: 465-466.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1968), "Halk ve Tasavvufi Halk Edebiyatı", *Türk Dili*, 19/207: 171-185.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1969), "Eski Eserlerimizden Hangilerini Gençlere Tanıtabiliriz?", *Türk Dili*, 21/217: 1-3.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1970), "Edebiyatımızda Düünden Bugüne", *Türk Dili*, 23/229: 1-3.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1971a), "Türk Edebiyatı Tarihi Nasıl Hazırlanabilir? I", *Türk Dili*, 24/237: 177-181.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1971b), "Türk Edebiyatı Tarihi Nasıl Hazırlanabilir? II", *Türk Dili*, 24/238: 261-265.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1998), *Türk Edebiyatı Tarihi - Giriş-*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ULÇUGÜR, İsmail (1982), *Agâh Sırrı Levend*, Ankara: TDK Yayınları.